

KOLLÁR BALÁZS

A felismerésre bemutatás elmélete és gyakorlata Amerikában

A felismerésre bemutatás olyan, a bíróság vagy az ügyész által elrendelt bizonyítási cselekmény, amelynek során a terhelt vagy a tanú az általa ismert személyt vagy tárgyat legalább három, a kérdéses személlyel vagy tárggyal fő ismertetőjegyeiben megegyező tulajdonságú személy (azonos nem, hasonló kor, testalkat, bőrszín, ápoltság, öltözet) vagy tárgy (csoportazonosság, illetve csoport hasonlatosság) közül választja ki. Ezt elősegítendő a tanút a felismerésre bemutatás előtt részletesen ki kell hallgatni, hogy a kérdéses személyt vagy tárgyat milyen körülmények között észlelte, illetve milyen kapcsolatban van vele, milyen ismertetőjeleit ismeri. A tanúvédelem szempontjából lényeges, hogy ezt a bizonyítási cselekményt úgy is végre lehessen hajtani, hogy a felismerésre bemutatott személy a tanút ne észlelhessen vagy ismerhesse fel.¹

Kevésbé tudományosan megfogalmazva: a folyamat során tehát a szemtanú ideális esetben egy egyirányú tükrön keresztül négy-öt egymáshoz hasonló külsejű ember – a bemutatottak – közül kiválasztja, „felismeri” azt a személyt, akit az általa megfigyelt büntetőjogilag releváns cselekmény elkövetése közben látott. Erről jegyzőkönyv készül, bekerül a tanú vallomásába, majd mindezt a tárgyaláson értékelik. Megjegyzendő azonban, hogy az idézett szövegrész a felismerés tág értelemben vett definíciója, mivel magában foglalja a tárgyakat is, sőt a szakirodalom még ennél is tágabban például helyszíneket, állatokat, esetleg növényeket, holttestet vagy emberi testrészeket is felismerés tárgyává tehet. Ezekkel azonban e dolgozat nem foglalkozik, csak „szűken” a személyekkel végzett, nem szembesítő (fedett) felismerésre bemutatás a tárgya. Ennek a büntetőjogi relevanciája súlyos, és a leírtakból érezhető a hibázás lehetősége. Ezt jól illusztrálja a következő megtörtént eset.

---

¹ Herke Csongor – Hautzinger Zoltán: Büntető eljárásjogi alapkérdések. AndAm Kiadó, Pécs, 2011, 56. o.

A Jerry Miller-ügy²

1981-ben az akkor 22 éves *Jerry Miller* amerikai állampolgárt letartóztatták és vád alá helyezték rablás, emberrablás és nemi erőszak megalapozott gyanúja miatt. A felismerésre bemutatáskor két szemtanú is azonosította Millert, a tárgyaláson pedig maga a sértett is őt jelölte meg elkövetőként. A bíróság bűnösnek találta, és 24 évi(!) börtön után helyezték feltételelesen szabadlábra regisztrált erőszaktevőként. Ez az amerikai jogszabályok szerint azt jelentette, hogy köteles volt egy elektronikus nyomkövetőt viselni a nap huszonnégy órájában, és ha (a hatóság engedélyével) új helyre költözött, kénytelen volt a szomszédjaival közölni, hogy őt nemi erőszak vádjával elítélték. Később azonban az áldozat ruháján talált sperma DNS-vizsgálata bebizonyította Miller ártatlanságát. (1981-ben még nem állt rendelkezésre ez a technológia, csak négy évvel később fejlesztette ki *Alec J. Jeffreys*.) 2007. április 23-án Jerry Miller lett a kétszázadik elítélt, akit utólagos DNS-vizsgálat nyomán felmentett a bíróság.

Egy hibás azonosítás azon az egyszerű tényen alapszik, hogy az érzékeink pusztán egy részét rögzítik annak, ami a valóságban történik, és az agyunk egészíti ki a többit. Ez azt jelenti, hogy valahányszor visszaemlékezünk valamire, az agyunk hiányos információk alapján rekonstruálja az emléket. Ez pedig természeténél fogva magában hordozza a valóságtól való eltérés lehetőségét, vagyis a hibát, aminek előfordulási valószínűsége számtalan tényező, különösen az eltelt idő és az esemény megfigyelőre gyakorolt érzelmi hatása függvényében növekszik. Mindez természetesen a nyomozó hatóságok számára kontrollálhatatlan. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne léteznének módszerek, garanciák, amelyekkel a hibaszázalék minimálisra csökkenthető. Mivel a bírói gyakorlat nagymértékben támaszkodik a szemtanúk általi azonosításra, különösen DNS és ahhoz hasonló bizonyító erejű adatok hiánya esetén, ezért a mindenkor alkalmazott módszer kritikai vizsgálatának és folyamatos javításának jelentőségét nem lehet kellőképpen hangsúlyozni. E dolgozat célja, hogy leírja a felismerésre bemutatás Egyesült Államokban jelenleg alkalmazott gyakorlatát, kiemelve annak vélt vagy valós hibáit és a gyakorlat kritikusai által leggyakrabban felvetett megoldási lehetőségeit, elvértve reflektálva a magyar gyakorlatra.

---

² http://www.innocenceproject.org/Content/Jerry_Miller.php

Miért Amerika?

Valamennyi tudományágra, így a kriminalisztikára is igaz, hogy a gazdasági-
lag és technológiailag legfejlettebb állam, korunkban az Amerikai Egyesült
Államok, élen jár a kérdéses terület kutatásában, művelésében, míg a többi
állam jellemzően követi azt. Ez a felismerésre bemutatásra (az amerikai *line-
up* és az angol *identity parade*) is igaz. Jóllehet maga a folyamat a Scotland
Yard találmánya volt a XIX. század vége felé, és így gyakorlati alkalmazásá-
ra elsőként Angliában került sor, ám a módszer más országok általi átvétele
után elsőként az Egyesült Államok ért el előrelépéseket, azóta pedig maga az
angol módszer is jelentős változásokon esett át. A felismerésre bemutatás ha-
zai módszere alapvetően az amerikai megoldásokat követi.

A dolgozat elkészítése során alapanyagként felhasználtam az amerikai
Nemzeti Igazságügyi Intézet³ (*National Institute of Justice*) statisztikáit és áll-
ásfoglalásait, az egyes államok központi rendőri és ügyészi szervei által ké-
szített tanulmányokat, jelentéseket, valamint olyan szaktekintélynek számító
akadémikusok publikációit, mint *Gary L. Wells*⁴ vagy *Nancy Steblay*⁵. Az
adatgyűjtés során túlnyomórészt a *heinonline.org* jogi adatbázisát használt-
tam, amelyre a Pécsi Tudományegyetem előfizet, és amelyet a hallgatóinak
ingyen elérhetővé tesz.

A felismerésre bemutatás résztvevői és csoportosításuk

Valamennyi felismerésre bemutatás nélkülözhetetlen eleme a szemtanú – aki
lehet maga a sértett is –, a gyanúsított, a nyomozati szervek oldaláról pedig
egy adminisztrátor, aki vezeti a bemutatást, továbbá az indifferens szemé-
lyek. Mindezek mellett esetleges szereplőként jelen lehet – sőt kívánatos – a
gyanúsított, illetve a sértett/szemtanú védője, illetve jogi képviselője.

A felismerésre bemutatás történhet élő szereplőkkel, videofelvételek se-
gítségével, valamint fényképek útján. Az amerikai elmélet mindhárom eset-

---

³ www.nij.gov

⁴ Gary L. Wells nemzetközileg elismert amerikai pszichológus, az Iowai Állami Egyetem professzora.
Legfőbb kutatási területe a felismerésre bemutatás, és a szemtanúk által történő azonosítás pszicholó-
giai és jogi háttere.

⁵ Nancy Steblay az Augsburg College professzora, kutatási területe a pszichológia és a jog, különös
hangsúlyal a szemtanúk azonosításának pontosságára, a bírósági gyakorlatra, a bírók által elfogadott
és el nem fogadott bizonyítékokra.

ben – a prezentálás módja alapján – megkülönböztet továbbá szimultán (hagyományos) és szekvenciális felismerésre bemutatást. Előbbi a klasszikus sorfal, amikor valamennyi szereplő egymás mellett áll, egyszerre, illetve a videofelvételek vágva, a fényképek pedig sorba rendezve, egymás mellé kerülnek a bemutatáskor. Míg a második esetben (ez a hazai gyakorlatban rendkívül szokatlan) egyszerre csak egy személyt/videót/képet mutatnak meg a szemtanúnak, akinek pedig döntenie kell, mielőtt tovább haladnak a következőre. Különbséget tehetünk a sorfalak között aszerint, hogy a gyanúsított jelen van-e bennük, vagy sem. A továbbiakban azokat a sorfalakat, amelyekben az elkövető nem volt jelen, „üres” sorfalaknak fogom nevezni (*culprit-absent lineup*). Lényeges továbbá, hogy az adminisztrátor ismeri-e a gyanúsított személyét (az esetek többségében igen), vagy pedig „vakon” állítja össze a sorfalat (*blind lineup*), anélkül hogy tudná, a kollégái kit gyanúsítanak. Utóbbi esetben annak az esélye, hogy az adminisztrátor – akár tudatosan, akár véletlenül – befolyásolja a szemtanút, nulla.

A klasszikus felismerésre bemutatás

A XIX. század végi Angliában a Scotland Yard inspektoraí rájöttek, hogy ha a gyanúsítottat nyolc, egymáshoz – és a gyanúsítotthoz – hasonló külsejű, korú, termetű, de tudomásuk szerint ártatlan ember által alkotott sorfalba állítják, majd megkérik a szemtanút, hogy válassza ki a sorfalból az elkövetőt, annak sokkal nagyobb a bizonyító ereje a bíró szemében, mint ha csak magát a gyanúsítottat viszik a szemtanú elé, és megkérdezik, hogy ő volt-e az, vagy sem. A módszer zsenialitása abban rejlik, hogy amikor az inspektorkok által gyanúsított személyt ténylegesen ártatlan, a legtöbb esetben a szemtanú egy indifferens személyt választ ki. Mivel ideális esetben a sorfal minden résztvevőjét egyenlő eséllyel választhatják ki, ezért az egyébként ártatlan – de az inspektorkok által ténylegesen gyanúsított – személyt csak kilenc esetből egyszer, vagyis az esetek tizenegy százalékában fogja kiválasztani a szemtanú, amikor pedig a gyanúsított egyúttal valóban az elkövető is, de a szemtanú statisztát választ, az inspektorkok tudni fogják, hogy a tanú tévedett és az emlékezete nem megbízható. Az új módszer nyilvánvaló előrelépés volt a korábbihoz képest, és a bírák is sokkal nyugodtabban küldték bitófára az embereket. A kérdés csupán annyi, hogy megelégszünk-e azzal hogy az ártatlan gyanúsítottak tizenegy százaléka kötélben végzi. A helyzet természetesen rosszabb ott, ahol engedik a kisebb létszámú sorfalat. Az Amerikai Egyesült Államok igazság-

ügyi minisztériumának egyik munkacsoportja által kiadott ajánlás legalább öt-fős sorfalat javasol élő szereplők esetén⁶. Ebben az esetben a tizenegy százalékos hűszra emelkedik. (A magyar Be. minimum három személyt ír elő.) Ez pedig még akkor is aggasztó, ha elfogadjuk azt a tényt, hogy az igazságszolgáltatás gépezetébe számtalan garanciát építettek, amelyek célja az ártatlan emberek elítélésének megakadályozása, különösen ha rájövünk, hogy maga a felismerésre bemutatás is egy ilyen garancia. A módszer állandó nehézsége tehát a sorfal mérete, amely elvben megnövelhető lenne, a gyakorlatban azonban ez nagy gondot okoz. (Próbáljuk csak meg összeszámolni nyolc olyan ismerősünket, akik nagymértékben hasonlítanak egymásra!) A mennyiség mellett hasonlóan lényeges a sorfal minősége is. Ennek mérésére az amerikai elmélet egzakt mértékegységet fejlesztett ki. Wells 1979-ben bevezette a funkcionális méret (*functional size*) fogalmát, ez azoknak a statisztáknak a számát jelenti a sorfalban, akik külső tulajdonságaik alapján a szemtanú számára valós alternatíváját jelentik a gyanúsítottnak. Ha tehát a szemtanú szerint az elkövető egy magas, fekete hajú férfi, és a sorfalban egyedül a gyanúsított magas és fekete hajú és férfi, akkor a sorfal funkcionális mérete 1,0, még akkor is, ha a gyanúsított mellett tíz indifferens személy áll. Ezt a számot meglehetősen egzakt módon, úgynevezett „próbaszemtanúk” (*mock witnesses*) alkalmazásával lehet megállapítani. Itt olyan személyekről van szó, akik nem látták a bűncselekményt, csak megadták nekik a gyanúsított leírását. Ők akár a rendőrség munkatársai is lehetnek. A funkcionális méret a próbaszemtanúk azon részét jelenti, akik sikeresen kiválasztották a gyanúsítottat. A képlet egyszerű: N/NS, ahol NS jelenti a próbaszemtanúk azon részét, akik kiválasztották a gyanúsítottat, N pedig a próbaszemtanúk teljes számát. Így tehát ha az összes próbaszemtanúnak sikerült kiválasztania a gyanúsítottat, akkor a sorfal funkcionális mérete 1,0; ha a felének sikerült, akkor 2,0; ha pedig húsz százalékos választotta ki, akkor 5,0 a funkcionális méret. Nyilvánvalóan minél jobban közelít a funkcionális méret a sorfal valódi méretéhez, egy esetleges sikeres azonosítás annál nagyobb meggyőző erőt képvisel a bíróság előtt.

Nem szabad elfelejteni, hogy bár a funkcionális méretnek közelítenie kell a sorfal valódi méretéhez, ám elérnie ideális esetben sosem szabad. Egymáshoz túlzottan hasonló szereplők válogatása ugyanis legalább olyan nagy eséllyel vezethet téves azonosításhoz, mintha egymástól durván különböző szereplőket mutatnánk be. Ilyenkor azt kockáztatjuk, hogy a szemtanú memóriáját túl

⁶ Department of Justice Technical Working Group for Eyewitness Evidence 1999, ch. V., 4. <https://www.ncjrs.gov/txtfiles1/nij/178240.txt>

⁷ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 122. § (1) bek.

nagy próba elé állítjuk. Azt is észre kell vennünk, hogy a sorfal összeállítása során, amikor a nyomozók statisztákat választanak, két egymással ellentétes irányba mutató célnak igyekeznek egyszerre megfelelni. Egyrészt meg kell felelniük az ártatlanság vélelmének, és el kell kerülniük, hogy az ártatlan gyanúsítottat felismerjenek, másrészt el kell kerülniük, hogy a valóban bűnös gyanúsítottak elrejtőzhessenek az egymáshoz hasonló arcok között. Még a legjóindulatúbb, legmagabiztosabb szemtanú is tévedhet. Az első – a matematika világából kölcsönzött kifejezéssel élve – inflexiós pont, vagyis az a pillanat, amikor egy szemtanú – akár csak tudatalatti szinten is – elbizonytalanodik, megkérdőjelezi, hogy valóban képes-e azonosítani az elkövetőt, a sorfal megpillantásakor jelentkezhet. Egy magabiztos szemtanú ugyanis arra számít, hogy amint meglátja a sorfalat, azonnal képes lesz rámutatni az elkövetőre. Majd aztán szembesül négy-öt, egymáshoz rendkívül hasonló emberrel, és egy pillanatra elbizonytalanodik. A második inflexiós pont akkor jelentkezhet, amikor az adminisztrátor felhívja a figyelmét arra, hogy az elkövetőt talán nincs is jelen a sorfalban. Ez utóbbi jelentősége – ha egyáltalán sor kerül rá – véleményem szerint kisebb, mert a szemtanúk jellemzően abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a sorfalban jelen lesz az elkövető, és a rendőrség nem azért idézte be őket, hogy rabolja az ő és a saját maga idejét. Magának az instrukciónak az elhangzása különben rendkívül fontos, az, hogy inflexiós pontot idézhet elő, pusztán kellemetlen mellékhatás. Azért van rá szükség, hogy enyhítse a szemtanúra nehezedő nyomást. A szemtanúk ugyanis általában igyekeznek megfelelni a hatóság elvárásainak, nem akarják nehezíteni a munkájukat – és legfőképpen nem akarnak hülyének látszani. Ezért aztán gyakran előfordul, hogy az üres sorfalakból kiválasztják azt a statisztát, aki a legjobban hasonlít az elkövetőre, majd pedig annyira ragaszkodnak a döntésükhöz, hogy maguk is elhiszik, hogy valóban őt látták. Emlékezzünk csak Jerry Millerre, akit két szemtanú mellett maga a sértett is elkövetőként jelölt meg. Ezt a furcsa jelenséget azóta számtalan pszichológiai kísérlet is kimutatta. Az említett nyomás pedig nemcsak a szemtanúkra, hanem a nyomozati szervekre is nehezedik, különösen az olyan ügyek esetében, amelyeket nagy médiafigyelem övez. Nem szabad elfelejteni, hogy a rendőrség eredményorientált szervezet. Az ő feladatuk a közrend és az állampolgárok védelme, a bűnözők kézre kerítése. Ezt várjuk el tőlük, ezért kapják a fizetésüket. A feletteseik számára eredményeket kell felmutatniuk. Nagy nyilvánosságú ügyek esetében pedig a feljebbvalók irányából érkező nyomás kiegészül a közvélemény irányából érkezővel, és ilyenkor az előírások, protokollok könnyedén az eredményesség útjában álló „ajánlásokká” változhatnak az eljáró hatóságok szemében, amik-

kel szemben, úgy érezhetik, kötelességük „rugalmasságot” tanúsítani. De nem csak a nyomás alatt elkövetett hibákról van szó. Az amerikai igazságszolgáltatási rendszer élen jár a biológiai maradványok begyűjtésében és elemzésében. Ennek az az oka, hogy az erre vonatkozó módszereket, eljárásokat tudósok fejlesztették ki először, és csak később vette át és kezdte alkalmazni őket az igazságszolgáltatási rendszer. Ezért az erre vonatkozó eljárási szabályok és protokollok is tudományos igényűek, azok végrehajtását szigorúan veszik, és külön erre specializálódott szakemberek végzik⁸. A legtöbb bűncselekmény esetében azonban az elkövető nem hagy hátra biológiai maradványt. Egy cserbenhagyásos gázolás, egy bankrablás, egy távolról elkövetett emberölés és egy sor más bűncselekmény esetében nem maradnak hátra olyan maradványok, amelyekből DNS-hez lehetne jutni. (Nem véletlen, hogy az utólag felmentett elítéltek túlnyomó része nemi erőszak vádjával került börtönbe.) DNS-maradvány hiányában pedig jelentősen felértékelődik egy lehetséges szemtanú szerepe. Míg tehát a fizikai bizonyítékok esetében a rendszer nagymértékben támaszkodik a tudomány eredményeire, követi annak vívmányait, addig a szemtanúk általi azonosítás esetében hasonló trendek nem figyelhetők meg. Míg a fizikai bizonyítékok begyűjtését az arra specializálódott szakemberek végzik, addig a kihallgatásokat lebonyolító nyomozók, vagy a szemtanúk vallomásait felvevő rendőrtisztek képzésének nem része az emberi emlékezet működése és az azzal kapcsolatos tudományos eredmények. Itt azonban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a szemtanúk vallomásának felvételéről, nem pedig a gyanúsított kihallgatásáról van szó. Az ugyanis, hogy valakit hazugságon kapjunk, vagy nyilvánvaló bűnösség esetén rávegyük a beismerő vallomásra, teljesen más képességeket igényel, mint segíteni valakinek emlékezni egy vélhetően traumatikus eseményre, és rögzíteni az emlékeit. Az előbbi természeténél fogva magában hordozza a befolyásolást, míg utóbbi esetben pont ezt kell elkerülni. (Természetesen tisztában vagyok vele, hogy bizonyos bűncselekmények szemtanúi alapvetően félnek tanúskodni, ilyenkor pedig a nyomozó érdekében áll őt befolyásolni, és megpróbálni rávenni a tanúvallomásra.) Azt is fontosnak tartom kiemelni, hogy az angolszász jogrendszerben esküdtszékek működnek, laikus emberekkel. A rendszernek pont az a lényege, hogy a szemben álló feleknek őket kell meggyőzniük. Így aztán ha valakik, ők biztosan nem tudják megállapítani egy tanúvallomás pontosságát, emiatt pedig hajlamosak túlzottan is támaszkodni rájuk. Ennek az oka, hogy az igaz-

---

⁸ Technical Working Group on Crime Scene Investigations guides.

<http://www.nij.gov/topics/law-enforcement/investigations/crime-scene/guides/twgs.htm>

ságszolgáltatás ebben a kérdésben nem követi a tudomány eredményeit, véleményem szerint az lehet, hogy a szemtanúk általi azonosítás már jóval az előtt az igazságszolgáltatási rendszer része volt, hogy arról bármilyen tudományos publikáció megjelent volna, miközben a fizikai bizonyítékok esetében ez fordítva történt. Egy másik, az szakirodalomban uralkodó nézet szerint a probléma része az is, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozók teljesen indolensek az emberi emlékezettel kapcsolatban. Az alatt a benyomás alatt működnek, hogy a memóriánkban tárolt információk jórészt változatlanok, az egy-egy incidens után következő történések és különösen az eltelt idő nem befolyásolja őket, amikor pedig rosszul emlékezünk valamire, az pusztán az információk előhívásának a hibája miatt van. A valóságban viszont az emberi emlékezet, természeténél fogva rekonstruktív, ebből adódóan nagyon is befolyásolható, és a visszaemlékezés során számtalan módon léphetnek fel hibák. A legfőbb tanulságuk az ezt vizsgáló tanulmányoknak mindig az, hogy bizonyos feltételek mellett a hibás azonosítások sokkal nagyobb arányban fordulnak elő, ezek azonban elkerülhetők lennének kellően átgondolt és a tudomány eredményeire támaszkodó módszerek alkalmazásával. Lássuk tehát, hogy melyek azok a változók, amelyek hatással vannak egy felismerésre bemutatás kimenetelére!

A befolyásoló tényezők csoportosítása

Alapvetően megkülönböztetünk rendszeren belüli (*system variables*) és azon kívüli (*estimator variables*) változókat. Előbbiek azok, amelyek a nyomozó hatóságok irányítása alatt állnak vagy kellene állniuk (mint például a szemtanúnak adott instrukciók vagy a sorfal funkcionális mérete), míg utóbbiakra nincs és nem is lehet befolyásuk (mint például a fényviszonyok az elkövetéskor, vagy hogy az elkövető és a szemtanú azonos rasszhoz tartozik-e). A rendszeren belüli változók kontrollálása a téves azonosítások megelőzéséhez nyújthat segítséget, míg a rendszeren kívüli változók ismerete annak a felmérésében segíthet, hogy mekkora valószínűséggel számíthatunk hibás azonosításra. Ha például a bűncselekmény éjszaka, zuhógó esőben történt, valamint az elkövető és a szemtanú különböző etnikai csoporthoz tartozik, akkor egy sikeres azonosítás valószínűsége nyilvánvalóan csökken.

A rendszeren kívüli változók

Rendszeren kívüli változóknak nevezzük azokat a befolyásoló tényezőket, amelyek kívül esnek a nyomozó hatóságok ellenőrzésén. Ennek három általánosan elfogadott kategóriája a szemtanú, a bűncselekmény és a tanúvallomás karakterisztikája, valamint néhányan idesorolják még negyedikként a tanúvallomás értékelését végzők azon képességét, hogy mennyire tudják elhatárolni a pontos tanúvallomást a pontatlantól. A tanú jellemzői közül a legfontosabb az életkora. Az ezt vizsgáló kutatások⁹ kimutatták, hogy a kisgyermek és az idősek szignifikánsan rosszabbul teljesítenek a fiatal felnőtteknél üres sorfalak esetében, ha azonban a sorfal ténylegesen tartalmazza az elkövetőt, ők is közel azonos arányban képesek felismerni őt. A másik lényeges tényező, hogy a szemtanú és az elkövető azonos rasszhoz, illetve etnikai csoporthoz tartozik-e, vagy sem. Az erre vonatkozó kutatások és közel huszonöt év szakirodalma mára már minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy az ember sokkal nehezebben ismeri fel és különbözteti meg a más etnikumhoz, illetve rasszhoz tartozó arcot, mint a saját etnikumán, illetve rasszán belülieket¹⁰. (A Jerry Miller-ügyben például a sértett és a szemtanúk fehérek voltak, míg maga Jerry Miller – és vélhetően a valódi elkövető is – afroamerikai.) Ennek pedig a mai multikulturális világunkban, ahol gyakori a migráció, óriási jelentősége van.

A bűncselekmény karakterisztikái a legsokrétűbbek. Itt számtalan tényező befolyásolhatja a szemtanú memóriáját. Lényeges a megvilágítás erőssége az esemény közben, de erre vonatkozóan sajnos a mai napig nem készült átfogó tanulmány vagy kísérlet. Jó lenne tudni például, hogy a megvilágításnak melyik az a legalacsonyabb szintje, ahol az emberi arc még határozottan felismerhető. A megfigyelés időtartama úgyszintén releváns. Az ezt vizsgáló kutatások alapján általánosságban elmondható, hogy a későbbi azonosítás szempontjából nem annak jelentősége, hogy a szemtanú mennyi ideig látta vagy láthatta az elkövető arcát, hanem hogy mennyi ideig figyelt oda ténylegesen. Annak a felismerése, hogy épp egy folyamatban lévő bűncselekményt lát, alapvetően nem teszi az embert jobb szemtanúvá. Steblay 1992-ben végzett metaanalízise szerint egy fegyver jelenléte pedig egyértelműen elvonja a szemtanú figyelmét, és rontja a későbbi sikeres azonosítás esélyét (*weapon-focus effect*). Ezt olyan pszichológiai kísérletekkel is igazolták,

⁹ Joanna D. Pozzulo – Rod C. L. Lindsay: Identification Accuracy of Children vs. Adults: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, vol. 22, no. 5, 1998

¹⁰ Ezt nevezi az angol szakirodalom ORB-nek, vagyis *Own Race Biasnak*.

amikor is nyomon követték az alanyok szemmozgását, és lemérték, hogy az események alatt a szemtanú tekintete mennyi időt töltött a fegyveren, a környezeten és a fegyveres támadó arcán.

A rendszeren belüli változók

Rendszeren belüli változóknak nevezzük azokat a befolyásoló tényezőket, amelyek a nyomozó hatóságok irányítása alatt állnak vagy állhatnak. Ezek jellemzően a szemtanúnak adott instrukciók, a sorfal prezentálásának módja, funkcionális mérete, és a szemtanú viselkedésének befolyásolása. A szemtanúnak adott instrukciókkal lenne elméletben a legegyszerűbb dolga az adminisztrátornak. Alapvetően arra kell törekednie, hogy minél kevesebb kommunikáció történjen a bemutatás alatt, az instrukciói pedig rövidek, érthetők és pontosak legyenek. Meg kell győződnie, hogy egy esetleges azonosítás esetén – legyen az téves vagy helyes – a szemtanú mennyire biztos a választásában, de kerülnie kell a befolyásolást és az elbizonytalanítást. A kulcsmondat pedig, aminek mindenképpen el kell hangoznia, az az, hogy *az elkövető talán nincs is jelen a sorfalban*. Malpass és Devine voltak az elsők, akik egy 1981-ben végzett kísérletükkel¹¹ demonstrálták, hogy ennek a mondatnak az elhangzása vagy el nem hangzása jelentős hatással van a téves és pontos azonosítások egymáshoz viszonyított arányára. Steblay 1997-ben végzett metaanalízise pedig kimutatta, hogy a mondat elhangzása – az el nem hangzáshoz képest – 41,6 százalékkal csökkentette a téves azonosítások számát, miközben a pontos azonosítások száma mindössze 1,9 százalékkal csökkent azokban a sorfalakban, amelyekben az elkövető jelen volt. Ennek hatására tette be az igazságügyi minisztérium 1999-ben a már hivatkozott ajánlásába ezt az instrukciót. Jogász szemmel nézve pedig egy ilyen instrukció szükségessége, véleményem szerint, tökéletesen levezethető az ártatlanság vélelmének elvéből.

A szemtanú viselkedésének befolyásolása történhet szándékosan vagy véletlenül. A megoldás erre az úgynevezett „vak” adminisztrátorok alkalmazása. Itt olyan rendőrségi alkalmazottakról van szó, akik nem ismerik az adott ügyben a gyanúsított személyét. Magát a sorfalat természetesen a gyanúsított személyét ismerő nyomozók állítják össze, de a szerepük a továbbiakban átmenetileg felfüggesztődik, és a helyüket átveszi egy „vak” adminisztrátor,

---

¹¹ Roy S. Malpass – Patricia G. Devine: Eyewitness Identification: Lineup Instructions and the Absence of the Offender. *Journal of Applied Psychology*, vol. 66, no. 4, 1981

aki elvégzi a bemutatást, meggyőződik róla, hogy a szemtanú mennyire biztos a döntésében, dokumentálja az elhangzottakat, esetleg csatolja a megjegyzéseit, észrevételeit a jegyzőkönyvhöz, majd a szemtanú távozása után átadja mindezt az illetékes nyomozóknak. Fontos továbbá, hogy egy esetleges sikeres azonosítás után se adjunk a szemtanúnak semmilyen konfirmációt, hanem lehetőleg azonnal kísérjük ki az épületből. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy egy rendőrállomás relatíve zárt, aránylag kis közösség, ahol nehéz elképzelni, hogy egy-egy ügyben ne legyen mindenki tisztában azzal, hogy hol tart a nyomozás, külsős adminisztrátorok bevonásával azonban ez a probléma is áthidalható. Az erre vonatkozó terepkiérletekben részt vevő nyomozók és rendőrök elmondása szerint az elmélet által javasolt újítások implementálása minimális költséggel járt, és sokkal kevesebb problémát okozott, mint ahogy azt előzőleg hitték. Szerencsére az utóbbi években az a tendencia figyelhető meg, hogy egyre több államban kezdik alkalmazni ezt a módszert, általánosítani azonban sajnos még mindig nem lehet. Itt azonban ki kell térni egy a vakmódszer természetéből eredő problémára is. A módszer bizonyítottan csökkenti a hibás találatok számát, statisztikailag – igaz, elhanyagolható mértékben, de – csökkenti a helyes találatok számát is. Ezt pedig fontos, hogy a helyén kezeljük, és ne értelmezzük félre, mert különben úgy tűnhet, hogy a módszer alkalmazásával néhány bűnözőt futni hagyunk. Ez központi helyet foglal el a változást ellenzők érvelésében és valahányszor a vakmódszer szóba kerül, nem győzik hangsúlyozni, hogy az csökkenti a találati arányt azokban a sorfalakban, amelyekben az elkövető jelen van, ezért rosszabb, mint a hagyományos módszer, emiatt pedig ostobaság lenne változtatni. De vegyük észre az érvelésükben ügyesen rejtőzködő hibát. A *vakmódszer csökkenti a találatok számát*. De mihez képest? A *hagyományos módszerhez képest!* Na de a hagyományos módszer szuggesztív természetű. Nem tartalmaz kielégítő garanciákat, amelyek kiiktatják a rendszerből a sugalmazást, a befolyásolást, a manipulációt. (Pont ezt hivatott korrigálni a reformerek által javasolt módszer.) Na mármint hogyan lehet találatnak tekinteni az olyan felismerést, amely befolyásolás alatt született? A válasz az, hogy nem lehet. Különbséget kell tenni legitim és illegitim találat között. A jogrendszer pedig azt várja el és írja elő, hogy a szemtanúkat ne befolyásolják, ezt tekintti „legitim” felismerésnek. Persze egy szuggesztív természetű rendszerben is születnek legitim találatok, amikor a szemtanút minimális ráhatás éri, ő kiválasztja a gyanúsítottat, akiről pedig bebizonyosodik, hogy valóban ő volt az elkövető. De szép számmal születnek illegitim találatok is (gondoljunk csak Jerry Millerre és a több mint háromszáz sorstársára). A status quo fenntartása

mellett érvelők pedig – ha egyáltalán látják a különbséget – hajlamosak összemosni a kettőt, és úgy kezelni a befolyásolás alatt született felismeréseket, mintha azok legitim felismerések lennének. Bizonyos mértékű csökkenés az elkövetők felismerésének számában azonban nem kell hogy meglepetésként érjen. A reformerek által javasolt módszer ugyanis kiiktatja azokat a befolyásoló tényezőket, amelyek máskülönben az elkövetők felismerésének elősegítésére hivatottak. Ilyen értelemben tehát az új módszerek által nyújtott előnyökért valóban „árat” fizetünk: az elkövetők egy részét, ha jelen van a sorfalban, nem ismerik fel. Ha azonban azt mondjuk, hogy az elfogulatlan módszer eltünteti az elkövetők felismerésének x százalékát, azzal egyúttal azt is mondjuk, hogy az az x százalék az elfogult módszer terméke. Ergo arra a kérdésre, hogy „hány találat vesz el az új módszer alkalmazása során a hagyományos módszerhez képest?”, véleményem szerint csak az lehet a válasz, hogy egy *legitim* találat sem. Ebből adódóan pedig az „ár” megjelölés sem szerencsés, mert az sugallja, azt feltételezi, hogy az elfogadott standard szugesztív természetű. A „vak” adminisztrátorok alkalmazása elfogadott gyakorlattá vált Denverben, Dallasban, Bostonban és még néhány nagyobb városban, Ohio, Észak-Karolina, valamint Connecticut államokban pedig elérte a jogalkotás szintjét.

Könnyen előfordulhat, hogy az egyik legnagyobb befolyásoló erővel bíró tényező, nevezetesen az üres és a hagyományos sorfalak egymáshoz viszonyított bázisrátája, egészen a kilencvenes évek első feléig rejtve volt az elméleti szakemberek szeme elől. A probléma kiindulópontja, hogy a legtöbb téves azonosítás az üres sorfalaknál fordul elő. (Ez érthető, hiszen egy olyan sorfal esetében, amely nem tartalmazza az elkövetőt, csak egyetlen helyes válasz létezik: a „nincs jelen”, minden más téves azonosítást jelent.) A kapcsolat az üres és hagyományos sorfalak bázisrátája, valamint a téves azonosítások száma között már régóta ismert. Ezt Wells, Steblay és *Turtle* a nyolcvanas években már matematikailag is modellezte. Az azonban, hogy ezt esetleg rendszeren belüli változóként is lehet értékelni, csak 1993-ban merült fel. A probléma ott folytatódik, hogy nincs jogszabály arra vonatkozóan, hogy a rendőrség mikor köteles egy gyanúsítottal felismerése bemutatást végezni. Ez tehát teljes mértékben az ő mérlegelésükre van bízva. Nézzünk erre egy példát! Tételizzük fel, hogy *A* rendőrkapitányság lazán kezeli a lehetséges gyanúsítottakkal szembeni kritériumokat, míg *B* rendőrkapitányság nyomozói szigorúan veszik azokat, és csak akkor tesznek be valakit a sorfalba, ha nyomós indokuk van rá. Megfelelően hosszú idő után a két rendőrkapitányság eltérő bázisrátákat produkál az üres és hagyományos sorfalak tekinteté-

ben. Tegyük fel hogy ezer sorfal után A rendőrkapitányság ötszáz üres és ötszáz olyan sorfalat állított fel, amelyben az elkövető is benne volt, míg B rendőrkapitányság esetében ugyan ez az arány $100 : 900$. Ebben az esetben – azonos számú szemtanúkat feltételezve –, Bayes tételéből¹² levezethetően, A rendőrkapitányság kilencszer nagyobb valószínűséggel produkál téves azonosításokat B rendőrkapitányságnál. Ez óriási befolyásoló erejű változó, amelyet a bázisra meghatározásával kontrollálhat a rendszer. Például felállíthat pontos – de legalábbis a gyakorlathoz képest szigorúbb – kritériumokat a tekintetben, hogy milyen feltételek mellett lehet valakivel felismerésre bemutatást végezni.

A szekvenciális módszer

Ahogy azt láthattuk, a klasszikus felismerésre bemutatáskor az adminisztrátor sorfalat állít, amelybe azután vagy beleteszi a gyanúsítottat, vagy nem. Akárhogy is, a gyanúsított és a statiszták bemutatása egyszerre, szimultán történik. A szemtanúnak lehetősége nyílik tehát valamennyiüket egyszerre megvizsgálni, egymáshoz hasonlítani, majd pedig választani egyet vagy visszautasítani az egész sorfalat. Pszichológusok kimutatták, hogy ennek során a szemtanúk úgynevezett relatív döntési mechanizmust (*relative judgement*) alkalmaznak. Ez azt jelenti, hogy a sorfal tagjait egymáshoz kezdik hasonlítani, majd pedig azt vizsgálják, hogy a lehetőségek közül melyik hasonlít jobban az elkövetőről a fejükben alkotott képhez, tehát úgy is mondhatnánk, hogy az egyenlet háromeleművé válik. Ez pedig azt az egyébként rendkívül valós veszélyt rejt magában, hogy üres sorfalak esetén a szemtanú azt az indifferens személyt fogja kiválasztani, aki a leginkább hasonlít az elkövetőre. Ezen próbál segíteni a *Roderick Lindsay és Gary Wells* által 1985-ben javasolt szekvenciális prezentálási módszer¹³.

A szekvenciális felismerésre bemutatás során egyszerre csak egy résztvevőt mutatnak a szemtanúnak, aki nem tudja, hogy hány szereplő következik még, és minden alkalommal döntenie kell, mielőtt a következő szereplőre sor kerül. Ilyenkor nincs lehetőség a szereplők egymáshoz hasonlítására, ezért

¹² A Bayes-tétel a valószínűség-számításban egy feltételes valószínűség és a fordítottja között állít fel kapcsolatot. A tétel Thomas Bayes brit matematikustól származik; nagy jelentősége van a valószínűség-számítás interpretációiban. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayes-tétel>

¹³ Rod C. Lindsay – Gary L. Wells: Improving Eyewitness identifications from lineups: Simultaneous versus sequential lineup presentation. *Journal of Applied Psychology*, vol. 70, no. 3, 1985, p. 556.

az elmélet szerint a szemtanúk a szimultán módszerhez képest úgynevezett abszolút döntési mechanizmust alkalmaznak (*absolute judgement*), és az egyenlet kételeművé válik: csak a fejükben lévő kép és az előttük álló személy alkotja. Ebből az is következik, hogy a két prezentálási módszer egymás után is alkalmazható, de kizárólag úgy, hogy a szekvenciális módszert alkalmazzák először. Az is lehetséges, hogy az adminisztrátor újabb „kört” engedélyezzen a szemtanúnak, ha ő kifejezetten kéri, ilyenkor azonban már a második megtekintés de facto szimultán prezentálásnak tekinthető, még akkor is, ha ismételten egyszerre csak egy szereplőt mutatnak be. A szekvenciális módszerrel készült kísérletek alapján általánosságban elmondható, hogy lényegesen kevesebb fals pozitív eredményt produkált üres sorfalak esetében (a szemtanúk jellemzően visszautasították az egész sorfalat), miközben nagyjából ugyanolyan arányban azonosították az elkövetőt, amikor az jelen volt a sorfalban. A kulcsszó itt a „nagyjából”, a szekvenciális módszer ugyanis valóban valamivel kevesebb pozitív azonosítást produkált, amikor az elkövető ténylegesen jelen volt a bemutatottak között. Ez pedig felvet egy kissé filozofikus, vagy ha úgy tetszik, jogpolitikai jellegű kérdést: melyik a fontosabb, elkerülni, hogy néhány bűnözőt futni hagyjunk, vagy elkerülni, hogy ártatlan emberek kerüljenek börtönbe? Számomra ez nem is lehet kérdés, a jelenlegi statisztikák olyan rosszak, hogy néhány bűnöző futni hagyása olcsó árnak tűnik a börtönbe került ártatlan emberek számának csökkentése érdekében. (Még akkor is, ha azt nem lehet kizárólag a szimultán módszer számlájára írni, sokkal több köze van a befolyásoló tényezőkhöz, a védő jelenlétének hiányához, és általában az igazságszolgáltatásban részt vevők ignoranciájához.)

A módszert a kanadai Manitoba tartományban kötelezővé tették, igaz, csak fotografikus felismerésre bemutatások esetében, és az Egyesült Államokban is egyre elterjedtebb: New Jersey, Észak-Karolina és Minnesota államokban alkalmazzák.

Az ideális felismerésre bemutatás

Ahogy azt a tanulmány elején is említettem, ennek az eljárási mozzanatnak súlyos büntetőjogi relevanciája van. Éppen ezért a mindenkor alkalmazott módszert folyamatos kritikai vizsgálat tárgyává kell tenni. Mindazonáltal ideális felismerésre bemutatás valószínűleg nem létezik. A laboratóriumi kísérletek óhatatlan velejárája, hogy nélkülözik a valóság próbáit, míg a terepkísérletek örök problémája a gyanúsított bűnösségének bizonytalansága. Arra van

szükség, hogy a két terület szakemberei összeüljenek, tapasztalatokat cseréljenek, és használják egymás erőforrásait. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy már most hatalmas előrelépést jelentene, ha (akár csak egy-két éves próbaidőre is) bevezetnék a gyakorlatba a következőket:

- A sorfalak tesztelése próbaszemanúkon.
- „Vak” adminisztrátorok alkalmazása.
- A gyanúsított védője jelenlétének kötelezővé tétele.
- Kritériumok felállítása arra vonatkozóan, hogy a gyanúsítottat mikor lehet sorfalba állítani.
- A szemtanú figyelmeztetése, hogy az adminisztrátor nem ismeri a gyanúsított személyét, és az talán nincs is jelen a sorfalban.
- A szimultán és szekvenciális módszer legalább fele-fele arányú alkalmazása.
- Videofelvétel készítése a felismerésre bemutatásról és az elhangzottak pontos dokumentálása a tárgyaláson való értékelés és későbbi statisztikai vizsgálat céljából.

Ultima ratio – Az oktatás

A legfontosabb célközönség a bírók és a jövő bírói. Ha ők elkezdnek jobb bizonyítékokat követelni, akkor az ügyészség és a rendőrség is kénytelen lesz beállni a sorba. Az elmélet szakembereinek minden alkalmat meg kell ragadniuk, hogy felhívják a figyelmüket az előbbi problémákra és azok megoldásaira. A legkifizetődőbb azonban az oktatás. Az egyetemek padjaiban már most is ott ülnek a jövő ügyészei és bírói. Azok számára, akik közülük ezt a pályát kívánják választani, elérhetővé vagy akár kötelezővé kell tenni olyan kurzusokat és szemináriumokat, amelyek ezeket a kérdéseket boncolgatják. Meg kell tanítani őket a helyes kérdések feltételére és arra, hogy ésszerű szkepticizmussal fogadják a szemtanúk elmondásait és a rendőrség által eléjük tárt bizonyítékokat.

IRODALOM

Herke Csongor – Hautzinger Zoltán: Büntető eljárásjogi alapkérdések. AndAnn Kiadó, Pécs, 2011

Jaishankar, Karuppattan (ed.): International Perspectives on Crime and Justice. Cambridge Scholars Publ., 2009

Klobuchar, Amy – Steblay, Nancy K. Mehrkens – Caligiuri, Hilary Lindell: Improving Eyewitness Identifications: Hennepin County's Blind-Sequential Lineup Pilot Project. *Cardozo Public Law, Policy & Ethics Journal*, vol. 4, 2005

- Lindsay, Rod C. – Wells, Gary L.:** Improving Eyewitness identifications from lineups: Simultaneous versus sequential lineup presentation. *Journal of Applied Psychology*, vol. 70, no. 3, 1985
- Malpass, Roy S. – Devine, Patricia G.:** Eyewitness Identification: Lineup Instructions and the Absence of the Offender. *Journal of Applied Psychology*, vol. 66, no. 4, 1981
- Mecklenburg, Sheri H.:** Report to the Legislature of the State of Illinois. The Illinois Pilot Program on Sequential Double-Blind Identification Procedures. 2006
- Pozzulo, Joanna D. – Lindsay, Rod C. L.:** Identification Accuracy of Children vs. Adults: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, vol. 22, no. 5, 1998
- Schuster, Beth: Police Lineups:** Making Eyewitness Identification More Reliable. *NIJ Journal*, no. 258, 2007
- Wells, Gary L.:** The psychology of lineup identifications. *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 14, iss. 2, 1984
- Wells, Gary L. – Bradfield, Amy L.:** „Good, you identified the suspect”: Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, vol. 83, no. 3, 1998